ГІСТАРЫЧНАЯ ТЭМА Ў БЕЛАРУСКАЙ ОПЕРЫ І БАЛЕЦЕ

А. В. Лісава,
кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт,
загадчык навукова-даследчага аддзела
ўстановы адукацыі «Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі»

Так склалася, што сведчаннем сталасці нацыянальнай музычнай культуры з'яўляецца нараджэнне буйнога опернага твору на гістарычную тэму са слаўнага мінулага краіны. Наяўнасць такой оперы і опернага тэатра для ўзнаўлення ўрачыстых формаў грамадскага жыцця з даўніх часоў застаецца абавязковым сімвалам дзяржаўнай велічы.

Гісторыя рускай оперы вядзе свой пачатак, па розных меркаваннях, ад камічных і вадэвільных твораў 1779 г. («Млынар – калдун, падманшчык і сват» М. Сакалоўскага, «Санкт-Пецярбургскі гасціны двор» і «Няшчасце ад карэты» В. Пашкевіча, вадэвілі Фаміна)[1]. Буйны самастойны жанравы пласт склалі гістарычныя оперы А. Вярстоўскага і К. Кавоса. Але толькі з'яўленне «Івана Сусаніна» М. Глінкі (1836) робіць гістарычную оперу паказчыкам высокай ступені развіцця культуры, а гістарычны сюжэт – сімвалам моцнай, здабытай у слаўных перамогах дзяржаўнасці. Неператузыдзеныя шэдэўры ў дадзеным жанры – народныя трагедыі М. Мусаргскага.

У Заходняй Еўропе засваенне гістарычнай тэмы ў оперы адбываецца ўжо ў эпоху Барока (Монтэвердзі, Гендэль, Абэр, Тэлеман), тады ж паспявае набыць супярэчлівы вопыт і быць асэнсаваным як «прафанацыя гісторыі» [4, с. 5]. Асваенне гістарычнай тэматыкі працягваецца ў класічную эпоху і асабліва інтэнсіўна – у рамантычную, па меры станаўлення гістарычнай свядомасці ў грамадстве, з'яўлення і развіцця маладых мастацкіх нацыянальных школ.

Опера на беларускіх землях таксама вядзе гісторыю ад камічных твораў канца XVIII ст. («Агатка, альбо Прыезд пана» Я. Д. Голанда), а ў яе скарбонцы пачатку XIX ст. ёсць такі шэдэўр, як «Фаўст» А. Г. Радзівіла, створаны ў судружнасці з Ё. В. фон Гётэ (прэм'ера выбраных сцэн адбылася ў 1819 г., прэм'ера цалкам – у 1835 г.). Але пасля заняпаду прыгонна-ўласніцкага тэатру рух да скарэння новых оперных вяршынь амаль спыніўся.

У ліку першых твораў на гістарычны сюжэт, якія належаць беларускім (альбо звязаным з Беларуссю) аўтарам, – «Маргер» Канстанціна

[1] Паводле аналізу В. Дзёмінай, дату 1755 г. усталёўвае Якаб Штэлін у сваіх «Запісках» і М. Фіндейзен у кнізе «Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII века», спасылаючыся на прэм'еру «Цэфала і Прокрыса» Ф. Арайі [3].

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Горскага. Опера напісана каля 1905 г., пастаўлена толькі ў 1927 г. у польскай Познані. Сюжэт адсылае да гісторыі ВКЛ, яе галоўны герой – літоўскі князь Маргер. Падзеі оперы адбываюцца ў XIV ст. у літоўскім замку Пулен і нямецкім Марыенбургу (зараз польскі Мальборк). Лібрэта напісана па-польску (па матывах паэмы У. Сыракомлі, як мяркуецца, самім кампазітарам пад псеўданімам Вальгер), героямі оперы выступаюць ліцвіны язычніцкай веры і крыжаносцы. Пазнавальныя жанравыя паказчыкі оперы як гістарычнай героіка-патрыятычнай (у сінтэзе з элементамі лірыка-псіхалагічнай драмы і фантастычнай оперы) – «антаганістычны канфлікт дзвюх нацыянальных сфер, розных светапоглядаў» [1, с. 74], сацыяльна-палітычная канфрантацыя, тыповыя оперныя сітуацыі і героі. Для паказа старажытнасці абіраецца абагульнена старадаўні «былінны склад».

Наступныя творы на гістарычную тэму з'явіліся праз часавы прамежак – толькі ў канцы 1930-х гг. У якасці гістарычных трэба разглядаць першыя ўзоры савецкай героіка-патрыятычнай оперы: «Міхась Падгорны» Я. Цікоцкага (1938)[2] і «У пушчах Палесся» А. Багатырова (прэм'ера 28.08.1939). У «Міхасі Падгорным» узноўлены падзеі пачатку Першай сусветнай вайны, Часовага ўраду Керанскага і ўласна Кастрычніцкай рэвалюцыі, да якой далучаюцца сяляне на чале з Міхасём. У оперы А. Багатырова паводле «Дрыгвы» Якуба Коласа не толькі ўзнаўляюцца падзеі польскай акупацыі Заходняй Беларусі ў 1920 г., але і занатоўваецца рэальная асоба – дзед Талаш.

Прызывы да стварэння сучаснай беларускай оперы і балета, крытычная ацэнка твораў Шастаковіча «Лэдзі Макбет Мцэнскага павета» і «Светлы ручай», ухваленне так званай ідэалагічна правільнай, «сэрвільнай» літаратуры [2, с. 250] прывялі да таго, што гістарычная тэма ў мастацтве «сціснулася» да тэмы сучаснасці. Гісторыя Беларусі ў айчыннай літаратуры пачыналася толькі з 1917 г. Рэдкім выключэннем стаў сюжэт пра Кастуся Каліноўскага, палітычная дзейнасць якога была пададзена праз «крывое люстэрка» барацьбы з расійскім царызмам. Першы беларускі фільм[3] і адна з першых опер на гістрычную тэму «Кастусь Каліноўскі» (1949) Д. Лукаса адсылаюць да падзей 1863–1864 гг.[4]

Падзеі Вялікай Айчыннай вайны адсунулі на другі план усе іншыя творчыя задумы. Іх першым адлюстраваннем стала опера Я. Цікоцкага

[2] Прэм'ерай оперы «Міхась Падгорны» 10.03.1939 г. быў адкрыты сучасны будынак НАВТ оперы і балета Рэспублікі Беларусь.

[3] Першым беларускім гістарычным фільмам стала лента «Кастусь Каліноўскі» рэжысёра У. Гардзіна з М. Сіманавым у галоўнай ролі (1928).

[4] Цікава, што іншы герой паўстання 1864 г. таксама атрымаў сваё жыццё ў тэатры, праўда, з нагоды паўстання Парыжскай Камуны 1871 г.: гэта нацыянальны герой Польшчы і Францыі Яраслаў Дамброўскі, галоўны герой оперы В. Рудзіньскага «Камендант Парыжа» (1957).

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

«Алеся» (прэм’ера 24.12.1944 г. у вызваленым Мінску) – твор, які пісаўся літаральна па гарачых слядах рэальных падзей, хай і праз абагульненых персанажаў. Сюжэт распавядае пра дзейнасць партызанскага атрада, які здзяйсняў падрывы на чыгунцы, і яго кіраўнічку Алесю. Гераічны пафас абапіраецца на выдатна распрацаваную лірычную аснову класічнага і фальклорнага паходжання, а таксама савецкую масавую песеннасць. Опера М. Аладава «Андрэй Касценя» (1948 г., радыямантаж 1959 г., пастаноўка 21.04.1970 г.) – таксама, як і «Дрыгва», мае рэальны гістарычны прататып галоўнага героя – гэта вядомы ўдзельнік падпольнага руху ў Оршы Канстанцін Заслонаў.

Са звяртання да прозы В. Быкава пачалася новая ступень асэнсавання ваеннай тэмы. Выдатныя для свайго часу творы – балет Я. Глебава «Альпійская балада» (1967)[5] і опера «Сцежкаю жыцця» Г. Вагнера (1980) на сюжэт аповесці В. Быкава «Воўчая зграя» распавядаюць аб вайне з пазіцыі каштоўнасці жыцця кожнага асобнага чалавека. Тэма вайны адгукнулася і ў першай беларускай оперы для дзяцей – «Марынцы» Р. Пукста (31.12.1955).

Аб рэальных гістарычных асобах праз уласны погляд аўтараў распавядаюць оперы «Надзея Дурава» А. Багатырова (1947 г., пастаноўка 22.12.1956 г.) і «Джардана Бруна» С. Картэса (1977). Да рамантычна-гістарычнага напрамку належала і другая нацыянальная прэм’ера 1970-х – «Сівая легенда» Д. Смольскага (з поспехам узноўлена ў 2012 г.).

На сучасным этапе (1990–2010) у беларускім тэатры ствараюцца творы на гістарычную тэматыку сапраўды буйнога маштабу. Перш за ўсё адзначым выдатны балет А. Мдзівані «Страсці (Рагнеда)» (1995)[6]. У ім узнята адна з ключавых тэм з гісторыі Беларусі: Хрышчэнне Русі. Адначасова вакол гэтай падзеі ўдала развернуты некалькі тэатральна-драматургічных вузлоў: лірыка-псіхалагічны (юнацтва і каханне Рагнеды), асабіста-трагічны (забойства бацькоў, згвалтаванне), сацыяльна-трагічны (знішчэнне Полацка), палітычны (змена ўлады), маральны (асветніцкая дзейнасць Рагнеды). Нягледзячы на ўсе атрыбуты тэатральнага рамантызму, у балеце *найменш міфа* і *найбольш гісторыі*.

У 2010-х гістарычную лінію працягнулі балеты В. Кузняцова «Вітаўт» (2013)[7] і «Анастасія» (2018)[8]. Калі для гісторыка падзеі вакол фігуры Анастасіі Слуцкай аб’ектыўна ацэньваюцца як малазначныя для

[5] Акрамя балета Я. Глебава, быкаўскі сюжэт увасоблены ў оперы украінскага кампазітара В. Губарэнкі пад такой жа назвай, які ў Мінску быў пастаўлены ў 1986 г.

[6] Харэограф-пастаноўшчык В. Елізар’еў, дырыжор-пастаноўшчык Г. Праватораў, мастак-пастаноўшчык В. Окунеў.

[7] Аўтары лібрэта А. Дудараў, У. Рылатка, харэограф-пастаноўшчык Ю. Траян, дырыжор-пастаноўшчык В. Воліч, мастак-постаноўшчык Э. Гейдэбрэхт.

[8] Аўтар лібрэта А. Дзялендзік, харэограф-пастаноўшчык Ю. Траян, дырыжор-пастаноўшчык А. Галанаў, мастак-постаноўшчык А. Касцючэнка.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

гісторыі, то для беларускага мастацтва – гэта найудалы міф аб жанчыне-воіну, якая змагалася і перамагла. Узаемадзеянне князёў Слуцкіх і Мсціслаўскіх з ханам Ахматам і яго дачкой Заірай уліваецца ў агульную перарывістую гісторыю адносін паміж рускімі і татарскімі станамі, вядомую па «Князі Ігары» А. Барадзіна.

З першых старонак «Вітаўта» мы апынаемся ў рамантызаванай паэтыцы старажытнай зямлі ВКЛ. У лясных кутках, дзе яшчэ працягваюць існаваць язычніцкія абрады і звычаі, завязваецца любоўны трохкутнік з двух мужчынскіх персанажаў (Вітаўт і Ягайла) і аднаго жаночага (Ганна). Персанажы балета – рэальныя гістарычныя асобы Кейстут і Бірута, Ягайла і Вітаўт, Ганна і Ядзвіга.

У кантэксце размовы трэба падкрэсліць і ўхваліць прыналежнасць гэтых балетаў да лініі беларускага *міфу аб гісторыі*. У гэтым іх нацыянальная адметнасць і мастацкая жыццяздольнасць. Можна дапусціць, што толькі ў такім рамантызаваным, тэатралізаваным, міфалагізаваным выглядзе гісторыя Беларусі можа працягнуць сваё існаванне на сцэне і прыцягнуць увагу сучасніка.

Да гэтага ж напрамку дададзім оперу А. Залётнева «Міхал Клеафас Агінскі. Невядомы партрэт» (2013, пастаноўка Маладзечанскага маладзёжнага народнага музычнага тэатра). Сюжэт разгортваецца выключна ў лірычнай плоскасці і адлюстроўвае падвойнае расчараванне князя. У мюзікле У. Кандрусевіча «Соф'я Гальшанская» дзейнічае рэальны гістарычны персанаж – маці дынастыі каралей Рэчы Паспалітай, жонка караля Уладзіслава Ягайлы[9]. Галоўны акцэнт у фабуле зроблены на мудрагелістай інтрызе пакінутай жанчыны супроць больш шчаслівай у каханні суперніцы (як у «Сівой легендзе»).

Такім чынам, паводле нацыянальнай гісторыі беларускае мастацтва буйных музычна-тэатральных формаў стварае не *гісторыю ў музыцы*, а, хутчэй, *міф аб гісторыі*. Сродкамі мастацкага абагульнення яно адштурхоўваецца ад гістарычнай фабулы (а месцамі і ад вобразаў рэальных гістарычных асоб) і перамяшчаецца ў безчасавую прастору міфу, у якім разгортваюцца вечныя і невырашальныя канфлікты дабра і зла.

Міфалагізацыя беларускай гісторыі – адна з асаблівасцей яе існавання ў прасторы айчыннага мастацтва. Гэта гаючая крыніца яго жыцця. Сімвалам такой міфалагізацыі сталася опера «Песня аб шчасці». Што гэта за опера? Яна існавала ў творчым плане амаль кожнага кампазітара з канца 1930-х (калі творчасць членаў БСК была пастаўлена на планавую аснову) і прыблізна да сярэдзіны 1950-х. Некалькі кампазітараў заяў-

[9] Лепшы спектакль музычнага тэатра 2013 г. па выніках III Рэспубліканскага конкурса «Нацыянальная тэатральная прэмія». Пастаноўшчыкі: дырыжор Ю. Галяс, рэжысёр М. Кавальчык, мастак А. Меранкоў.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

лялі «Песню аб шчасці» ў творчых планах і прыводзілі пісьмовыя справаздачы, што работа над ёю планава вядзецца. І... не напісалі. Ва ўсякім разе ў тэатрах Беларусі не было пастаўлена ніводнага спектакля з такой назвай.

Канешне, хацелася б, каб гісторыя Беларусі адлюстравалася таксама ў творах кшталту опер Мусаргскага з іх кропкавым і трапным ахватам неабсяжнай сацыяльнай шырыні, адноснай дакладнасцю гісторыка-палітычнай інфармацыі і вышынёй духоўна-этычных абагульненняў. Але для гэтага многія факты з далёкага і недалёкага мінулага працягваюць «балець» і не перажыты анталагічна.

За гады свайго існавання гістарычная тэма ў оперным і балетным тэатры Беларусі ахапіла вялікую часавую прастору. Аднак захавала ў ліку сваіх архетыпічных знакаў разуменне гісторыі як «складанага з'яднання індывідуальнага лёсу з лёсамі саслоўяў, нацый, дзяржаў і ў выніку – усяго чалавецтва» [4, с. 8]. Тыпалагічнай прыкметай жанру стаў метад раскрыцця сюжэту з гісторыі народа праз любоўную тэму як найбольш агульную і тэатральную. Рамантызаваная гісторыя застаецца самай прывабнай для гледача формай азнаямлення з мінулым сваёй радзімы.

1. *Аладова, Р.* Константин Горский его опера «Маргер» в контексте белорусской культуры / Р. Аладова. – Минск : УО «Белорусская государственная академия музыки», 2005. – 216 с.

2. *Васючэнка, П.* Літаратура ва ўмовах таталітарызму / П. Васючэнка // Доля беларускае культуры под Саветамі. 1920–1991 гг. / Укл. А. Е. Тарас. – Мінск : Харвест, 2012. – С. 224–283.

3. *Дёмина, В.* Отечественное музыкознание о проблемах становления русской оперы / В. Демина // Оперный театр: вчера, сегодня, завтра : сб. ст. / ред.-сост. А. М. Цукер. – Ростов-на-Дону : Изд. РГК им. С. В. Рахманинова, 2010. – С. 251–258.

4. *Черкашина, М.* Историческая опера эпохи романтизма / М. Черкашина. – Киев : Музична Україна, 1986. – 151 с.

5. *Штейнпресс, Б.* Оперные премьеры XX века. – 101-1940 : словарь. – М. : Сов. композитор, 1983. – 470 с. ; 1941–1960 : Словарь. – М. : Сов. композитор. 1986. – 344 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ